

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2022.21>**О. С. Павлюк***orcid.org/0000-0002-4431-607X**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Постановка проблеми. В Україні у Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року зазначено, що домашнє насильство є однією з найгостріших соціальних проблем, від якої страждають як жінки, так і чоловіки. Найбільш вразливими є жінки та діти. До групи підвищеного ризику потрапляння в ситуацію насильства належать особи з інвалідністю, люди похилого віку, внутрішньо переміщені особи, жінки із сільської місцевості [2]. Отже особи похилого визнанні такими, що потребують посиленої уваги та захисту від проявів домашнього насильства.

Аналіз правоохоронної практики свідчить, що під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, слідчі відчувають суттєві ускладнення, пов'язані насамперед з дефіцитом інформації про основні способи вчинення вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном, механізми та схеми окремих кримінальних операцій з притаманними їм ознаками (58,8%); про процедуру збирання, оброблення і представлення доказової інформації на основі інформаційних технологій (47,8%); особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій (32,4%); про типові ситуації, що складаються при отриманні первинної інформації, документуванні злочинних дій (27,9%) та спеціфіку використання спеціальних знань і можливості судових експертиз (24,3%).

Значна кількість вбивств осіб похилого віку є наслідком родинних побутових проблем та систематичності чинення насильства відносно них. Для того, щоб усунути такі прогалини у роботі слідчих, в першу чергу необхідно визначити та проаналізувати особливості родинних зв'язків, закономірності виникнення взаємозв'язків між злочинцем, або злочинцями, та потерпілого, закономірності у поведінці такої категорії осіб.

Стан дослідження. У різні часи проблеми розслідування окремих видів вбивств викликали інтерес у вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, зокрема О. В. Александренко, О. О. Андреев, О. А. Баригіна, І. В. Борисенко, В. В. Бородулін, О. Ю. Булукуков, А. І. Дворкін, С. Ф. Здоровко, В. М. Ісаєнко, І. І. Когутич,

В. О. Коновалова, Ю. Б. Комаринська, Є. О. Логінов, В. О. Малярова, В. В. Семенов, В. Л. Синчук, А. В. Старушкевич, Г. С. Фоміна та ін.

Окремі питання протидії злочинам відносно осіб похилого віку, у контексті їх кримінально-правової кваліфікації і кримінологічної характеристики та профілактики досліджували О. В. Барсукова, О. М. Гришко, М. П. Джеймс, К. Л. Попов та інші.

Питання створення методики розслідування фактів домашнього та відповідно кримінальних правопорушень, що поєднанні із ним, є достатньо новим, адже кримінальні відповідальність за домашнє насильство встановлена не так давно. Однак в цьому напрямку вже мають напрацювання наступні науковці: І. А. Ботнарєнко, Т. В. Іщенко, Р. В. Кифлюк, Ю. Б. Комаринська, Л. В. Крижна, М. Г. Кузнецов, Н. В. Лесько, О. В. Пчеліна, С. В. Романцова, Ю. М. Слухаєнко, К. А. Шаповал, та ін.

Мета та завдання статті передбачають ретельне вивчення та узагальнення особистісних характеристик потерпілого, встановлення причино-наслідкових зв'язків між вбивством осіб похилого віку та систематичних знущань над ними.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка свідома діяльність людини обумовлена її морально-психологічними та соціально-демографічними чинниками та відбувається у певному взаємозв'язку із суспільством.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показує, що в число осіб, які вчиняють вбивства осіб похилого віку, входять співробітники поштового відділення (листоноші); друзі або родичі потерпілих (діти, внуки, 66 племінники); місцеві жителі (сусіди, знайомі); колишні засуджені; особи, що займаються жебрацтвом та ін.

За спостереженнями практиків, особи похилого віку, одинокі особи та злочинець перебували у наступних відносинах: взагалі незнайомі – 57,4%; знайомі за місцем проживання (сусіди) – 38,2%; родинні стосунки – 32,4%; знаходились у матеріальній та психологічній залежності 26,5%; дружні відносини – 14,0%; знайомі за місцем роботи – 6,6%. При цьому рівень участі родичів у вчиненні вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх май-

ном, досить високий. На думку 39,7% опитаних слідчих, ступень участі рідних у вчиненні злочинів складає не менше ніж 50,0% [3, с. 66].

Ботнарченко І. А. зазначає, що під час розслідування домашнього насильства першочерговому встановленню та дослідженню підлягають наступні елементи: установлення місця, часу і обстановки кримінального правопорушення, його сутності, а також виявлення, фіксація і вилучення його слідів (джерел доказів); установлення, затримання (зокрема й розшук) особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення; збирання доказів, достатніх для повідомлення про підозру (хоча б по одному епізоду домашнього насильства) [4]. Неможна не погодитись із такими висновками, однак саме без встановлення особи потерпілого, його характеристик не лише слідова картина буде неповною, а й доказова база не буде вичерпною.

Ми повністю підтримуємо думку Пчеліної О.В., яка зазначає, що домашнє насильство характеризується такими основними ознаками як способами вчинення, особою правопорушника, особою потерпілого та взаємовідносинами між ними [5, с. 298]. Стосовно вбивств осіб похилого віку, то встановлення і дослідження зазначених елементів є основним джерелом, що вказує на інші елементи криміналістичної характеристики та систематичності вчиненого насильства.

Безпосередньо по фактах вбивств учинених у зв'язку з домашнім насильством Шаповал К. А. на підставі проведеного аналізу зазначає дотримується класичної структури криміналістичної характеристики та зазначає, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що потребують більш глибокого теоретичного дослідження, можуть виступати: обстановка (час, місце й інші обставини) вчинення вбивства; спосіб підготовки, вчинення та приховування вбивства; характеристика особи злочинця; характеристика особи потерпілого; сліди вчинення злочину; знаряддя та засоби вчинення вбивства [6, с. 120].

Авторка також виділяє деякі елементи, за допомогою яких можна виокремити вбивства, вчинені у зв'язку з домашнім насильством, в окрему групу, а саме: 1) обстановка вчинення вбивства – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які були присутні у відносинах між особою злочинця та потерпілим. Це означає, що обов'язково вчиненню вбивству передувало домашнє насильство (фізичне, психологічне тощо), що мало систематичний характер та являлося поштовхом-мотивом до його вчинення; 2) місце вчинення вбивства – це дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання (обов'язкова наявність родинного зв'язку між потерпілим та особою злочинця або факт сумісного проживання) [6, с. 120].

Враховуючи зазначене та результати аналізу судової практики, можна стверджувати, що під час розслідування вбивств осіб похилого віку, в результаті домашнього насильства, об'єднуючим фактором є те, що злочинець перебуває у родинних відносинах із потерпілим. Саме тому встановити ступінь родинних зав'язків є обов'язковим завданням. По-перше, знання цього дозволяє виявити причино-наслідковий зв'язок між домашнім насильством та вбивством, по-друге, спрямує слідчого на виявлення доказів систематичності чинення насильства щодо особи похилого віку. Також розуміння ступеня родинних зав'язків дозволяє встановити мотив вчинення вбивства, наявність або відсутність у злочинця можливості доступу до матеріальних цінностей, до грошових активів, до помешкання, до певних документів про права рідного роду власності.

Як приклад доречно навести матеріали судової справи № 1-22/2010: «У невідстановлений слідством час у ОСОБА_8, з метою розв'язання конфліктної ситуації, яка виникла між нею та ОСОБА_6 з одного боку, та батьками ОСОБА_6 ОСОБА_9 та ОСОБА_10 з іншого, на побутовому ґрунті протягом їх тривалого спільного проживання, а також для вирішення матеріальних проблем, які виникали, зокрема, у зв'язку зі значною заборгованістю за кредитами, позиками і програшами в казино та на гральних автоматах, шляхом заволодіння правами та подальшим продажом квартири батьків ОСОБА_6 загальною площею 54,6 квадратних метри і балансовою вартістю 21694 гривні 77 копійок та грошима в сумі 9750 грн., виник умисел на організацію вбивства подружжя ОСОБА_6, яке вона мала намір вчинити спільно з ОСОБА_6, замовивши безпосереднє виконання невідстановленої слідством особи».

З метою реалізації свого злочинного умислу, ОСОБА_8 19 грудня 2008 року шляхом умовлянь схилила ОСОБА_6 до участі у вбивстві батьків, вказавши що вже підшукала особу, готову вчинити вбивство за матеріальну винагороду. При цьому ОСОБА_8 запропонувала ОСОБА_6 розроблений нею план, згідно з яким ОСОБА_6, з метою забезпечення власного алібі, мав на час, запланований для вчинення вбивства, виїхати до м. Кагарлик Київської обл., забравши з собою собаку породи «німецька вівчарка», яка була натренована на захист майна, життя та здоров'я господарів. На пропозицію ОСОБА_8 ОСОБА_6 погодився, тим самим вступивши з нею у злочинну змову, усвідомлюючи, що дав згоду на участь в організації та пособництві у виді сприяння вчиненню вбивства двох осіб з корисливих мотивів, на замовлення та за попередньою змовою групою осіб» [7].

На особу злочинця нерідко вказує особа потерпілого. В криміналістичній характеристиці вбивств важливе значення мають відомості про потерпілого. Вивчення його особистості – скла-

дова частина діяльності слідчого, що включає в себе збирання даних, які характеризують особу потерпілого, їх аналіз та фіксацію у відповідних процесуальних документах. Це не тільки автобіографічні дані, але і побутова характеристика, відомості про стан здоров'я, спосіб життя, коло знайомих, поведінку та ін. Система ознак, що стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки [8, с. 257].

Криміналістику цікавлять ті дані про особу потерпілого, які вказують на зв'язок з даними, що відносяться до інших елементів криміналістичної характеристики (про спосіб, механізм слідоутворення, про обстановку та особистість злочинця). Виявлення і вивчення криміналістично значущих особливостей в особистості потерпілих і їх поведінці дозволяють детально розібратися в багатьох обставинах злочину, особливо характеризуючих його причини, спрямованість та мотиви поведінки злочинця, його загальні та індивідуальні якості, оскільки при вчиненні злочинів проти особистості злочинці, як правило, не випадково вибирають окремих осіб об'єктами свого посягання. Криміналістичний аспект особистості потерпілого зазвичай проявляється в демографічних даних, характері завдань йому збитків, своєрідності обраного злочинцем способу і обстановки посягання, фізичних, біологічних, психологічних особливостей особистості потерпілого, способі життя, ціннісних орієнтирах, елементах віктимності в поведінці та ін. [3, с. 71].

Як зазначає О. М. Гришко, поведінка осіб похилого віку як потенційних жертв злочинних посягань набуває важливого значення. Вона виступає як умова, що може вплинути на прийняття рішення злочинцем вчинити злочин. Встановлено, що основними умовами вчинення суспільно небезпечного діяння щодо особи похилого віку є:

1) умови, які пов'язані із особистісними (психологічними та фізіологічними) особливостями особи похилого віку;

2) умови, які пов'язані із соціальними особливостями зазначеної категорії осіб.

Перша група умов характеризується, перш за все, психологічними та фізіологічними особливостями зазначеної категорії осіб, які виражаються у суб'єктивній здатності особи стати жертвою корисливого злочину. Серед них: фізична слабкість, уповільнена реакція на подразники зовнішнього середовища, погіршення зору та слуху, надмірна довірливість, добродушність, небережність тощо.

Друга група умов детермінації віктимної поведінки осіб похилого віку пов'язана із соціальними особливостями цієї категорії осіб, які виража-

ються в об'єктивній здатності особи стати жертвою такого посягання [9, с. 11].

Відповідно до Закону України Про запобігання та протидію домашньому насильству домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства [10]. Проаналізувавши судову практику та ґрунтуючись на положеннях зазначеного Закону, можливо сміливо стверджувати, що вбивства осіб похилого віку відбувається внаслідок наступних форм домашнього насильства:

- застосування психологічного насильства – вербальне насильство (крики, образи, приниження);
- застосування економічного насильства – позбавлення засобів до забезпечення потреб, позбавлення житла, залишення без необхідного нагляду;
- застосування фізичного насильства – найбільш широке коло способів чинення насильства, починаючи від ляпасів і відповідно закінчуючи вбивством.

В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. Найчастіше жертвами таких вбивств становляться особи похилого віку чоловічої та жіночої статі у віці від 60 до 74 років (54,6%). Лише 6,7% осіб відносились до вікової групи більше 90 років; 38,7% до групи 75 – 90 річних. Нерідко позбавляють життя з корисливих мотивів одиноких осіб, переважно жінок у віці 40 – 55 років (89,0%) [3, с. 73].

З урахуванням викладеного та на підставі проведеного нами дослідження злочинів у цій сфері можна констатувати, що зазначена категорія осіб є вразливою частиною населення. З переходом у категорію людей похилого віку, пенсіонерів, найчастіше змінюється спосіб життя, розпорядок дня, коло спілкування. Особи похилого віку характеризуються довірливістю, запасливістю, оцадливістю, а старість майже завжди супроводжується різними недугами. Наведені обставини викликають у злочинців бажання легкої наживи і спонукають до вчинення вбивств осіб похилого віку з метою заволодіння їх майном [11, с. 183].

Висновки. Отже слід погодитись, що особи похилого віку мають ряд психо-фізіологічних та поведінкових особливостей, які спокушають безморальних осіб користуватися такими їх особливостями. Родинний зв'язок між злочинцем та потерпілим, не лише сприяє приховувати свої злочинні наміри, а й сприяє чиненню систематичного насильства. Саме тому, на наш погляд, основними елементами криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, що пов'язані із домашнім насильством є особа злочинця, особа потерпілого, спосіб вчинення та відповідно їх кореляційні залежності.

Література

1. Індекс людського розвитку. *Вікіпедія* : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_людського_розвитку#:~:text=Залежно%20від%20значення%20ІЛР%20країни%20прийнято%20класифікувати%20за,середній%20%2842%20країни%29%20і%20низький%20%2842%20країни%29%20рівень (дата звернення: 13.09.2022).

2. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p?find=1&text=групи+підвищеного+ризик#w2_1 (дата звернення: 13.09.2022).

3. Павлюк О.С. Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 238 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18805> (дата звернення: 13.09.2022).

4. Ботнарєнко І. А. Домашнє насильство: початковий етап розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 2 (36). С. 82-91. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-82.

5. Пчеліна О.В. Криміналістична класифікація домашнього насильства. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2021. С. 297–299. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11079/Kryminalistychna%20klyasyfikatsiia_Pchelina_2021.pdf?sequence=1 (дата звернення: 13.09.2022).

6. Шаповал К.А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека – Право і безпека – Law and Safety*. 2020. № 1(76). С. 118-122. DOI: <https://doi.org/10.32631/rb.2020.1.17>.

7. Судове провадження № 1-22/2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11882603> (дата звернення: 13.09.2022).

8. Шепітько В. Ю. Пізнавальна функція слідчої діяльності та її інтерпретація в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 25-28.

9. Гришко О. М. Запобігання корисливим злочинам щодо осіб похилого віку: віктимологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 16 с.

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.09.2022).

11. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 180–183.

Анотація

Павлюк О. С. Окремі аспекти розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із домашнім насильством. – Стаття.

Рівень розвитку країни підтверджується рівнем розвитку та забезпеченості її громадян. Так щорічно в рамках програми розвитку Організації об'єднаних

націй публікується так званий індекс людського розвитку (ІЛР) (до 2013 року «Індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП), англ. Human Development Index, HDI) – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території [1]. Одним із показників ІРЛП є тривалість життя, що в свою чергу вказує на значення та цінність рівня забезпечення осіб похилого віку.

Забезпечення соціально-економічних та особистих прав і свобод найбільш вразливих верств населення є головним вектором діяльності суспільства на шляху до становлення правової європейської держави. Законодавстві України встановлюється необхідний рівень гарантій прав осіб похилого віку в усіх сферах життя. Однак у соціально-політичній обстановці, що склалася в країні, збільшилась кількість вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном. Така ситуація значною мірою зумовлена соціальними, психологічними, біологічними особливостями потерпілих, що спонукає злочинців у прийнятті рішення вчинити злочин щодо зазначеної категорії осіб.

Однією з причин вчинення вбивства осіб похилого віку є домашнє насильство. Це негативне явище, що немає кордонів та пріоритетів, щороку набуває все більших масштабів. Окрім загальновідомих причин вчинення домашнього насильства таких як традиції, звичаї, релігійні переконання, бажання посилення контролю над певними людьми, отримання економічної вигоди, задоволення сексуальних потреб, тощо, існує причина так би мовити зайвої особи, від якої отримати користь вже немає можливості, та немає бажання витратити час і гроші на надання допомоги та підтримання умов життя. Переважно до цієї категорії осіб відносяться особи похилого віку. Непоодинокі випадки коли злочинці намагаючись приховати вбивство таких осіб створюють обстановку природної смерті, нещасного випадку, обумовленого немічністю та віковими особливостями. Ще жакливіші випадки, коли такі випадки супроводжуються систематичним знущанням над такими особами. Такі процеси характеризуються рядом психологічних і поведінкових особливостей як злочинців так і потерпілих. Саме тому органу досудового розслідування потребують сучасних алгоритмів дій, з питань розслідування та попередження фактів вбивств осіб похилого віку, що пов'язані із домашнім насильством.

Ключові слова: розслідування, вбивство, домашнє насильство, особи похилого віку.

Summary

Pavluk O. S. Certain aspects of the investigation of murder of the elderly and single persons related to domestic violence. – Article.

The level of development of the country is confirmed by the level of development and well-being of its citizens. Thus, the so-called Human Development Index (HDI) is published annually within the framework of the United Nations Development Program (until 2013, the Human Development Index, HDI) is an integral indicator calculated annually for interstate comparison and measurement of the standard of living, literacy, education and longevity as the main characteristics of the human potential of the studied territory [1]. One of the indicators of life expectancy is life expectancy, which in turn indicates the importance and value of the level of provision for the elderly.

Ensuring the socio-economic and personal rights and freedoms of the most vulnerable sections of the population is the main vector of society's activity on the way to the establishment of a legal European state. The legislation of Ukraine establishes the necessary level of guarantees of the rights of the elderly in all spheres of life. However, in the socio-political situation in the country, the number of murders of the elderly and single persons related to the seizure of their property has increased. Such a situation is largely determined by the social, psychological, and biological characteristics of the victims, which prompts criminals to decide to commit a crime against the specified category of persons.

One of the reasons for the murder of the elderly is domestic violence. This negative phenomenon, which has no boundaries and priorities, is getting bigger and bigger every year. In addition to the well-known reasons for committing domestic violence, such as traditions, customs, religious beliefs, the desire to strengthen

control over certain people, obtaining economic benefits, satisfying sexual needs, etc., there is a reason, so to speak, for an extra person from whom it is no longer possible to benefit, and there is no willingness to spend time and money on providing assistance and maintaining living conditions. This category of people mainly includes the elderly. There are rare cases when criminals, trying to hide the murder of such persons, create a situation of natural death, an accident due to infirmity and age characteristics. Even more terrible are the cases when such cases are accompanied by systematic abuse of such persons. Such processes are characterized by a number of psychological and behavioral features of both criminals and victims. That is why the pre-trial investigation body needs modern action algorithms for the investigation and prevention of murders of elderly persons related to domestic violence.

Key words: investigation, murder, domestic violence, elderly people.